

nike so namreč mučili.²² Zaporniki so bili z raznih strani: s Krasa (Thurnovi; grof Thurn je svoje kmete odpeljal v »Napoli-tanijo«), Paradeiserjevi itd. Tik pred 26. oktobrom²³ so izpustili iz ječe 4 Paradeiserjeve podložnike, ker jih je ta zemljiški gospod hotel soditi sam.

19. novembra 1655 je bila v Gradcu spisana ces. resolucija zastran upornih kmetov in vodij²⁴; v Ljubljani je bila prečitana 26. novembra in se je glasila: *Jurij Levec naj bo obsojen na smrt z mečem, telo razčetrjeno in razobešeno na štirih (različnih) cestah; Jurij Dolar in Hanž Drolec sta bila zaradi »zločinov« odpeljana v Rab na Ogrskem za vse življenje (... ad dies vitae, ad operas publicas...), kjer sta morala prisilno delati. Ostali pa so bili izpušeni z obljubo zvestobe.*

Levca so dejansko usmrtili v Ljubljani naslednjega dne, to je 27. novembra 1655.²⁵ Točen kraj obglavljenja ni znan.

OPOMBE

1. Bogo Grafenauer, »Boj za staro pravdo«, str. 124; delo ima navedeno tudi vso literaturo, ki pa virov v Mestnem arhivu ljubljanskem ni izkoristila. — 2. Od leta 1653 dalje sta bili uvrščeni v skupino »extraordinari contribution«; pogajanja za to postavko v proračunih je cesar pričel že leta 1651 in nadaljeval naslednja leta. Da bi prav razumeli, katere postavke so sestavljale deželni proračun, kako so se pobirali davki in davščine ter v kakšne namene so odraj-

tovali nabrane vsote, bi morali sestaviti posebno razpravo, ki bi daleč presegla okvir, potreben za nas. — 3. To so znatno večje vsote kot pa tiste, ki so bile namenjene za vzdrževanje granic, torej obrambi proti Turkom. Za te so potrošili od leta 1578 do konca leta 1624 skupno 3.500.486 gld, od leta 1625 do konca 1670 pa 2.520.432 gld. — 4. Reigersfeldov arhiv, fasc. XX, Poročilo o vzdrževanju granic... 5. MALj, sodni protokoli za leto 1655 (sedaj Cod. I, 25), str. 294. — 6. Starejši stanovski arhiv, fasc. 6, snopič 2. — 7. Blätter aus Krain, 1865, str. 85. — 8. Valvasor, Die Ehre..., XV, str. 595, poroča, da je bila letina v letu 1655 dobra; če je bila taka tudi v prejšnjih letih, potem kmetov ni težila niti desetina niti prekrševanje določb v urbarjih od strani zemljiških gospodov, pač pa le previsoki državni davki in davščine, ki so jih seveda morali izterjovati gospodarji; zato bi mogli trditi, da to ni bil »boj za staro pravdo« v klasičnem pomenu besede, pač pa prvenstveno boj proti državi, proti previsokim državnim davkom. — Poleg podatkov v literaturi glede začetkov upora prim. še Cod. I, 25, str. 507. — 9. lb., str. 509. Straže so stražile pri kloštrskih vratih, vodnem stolpu, spitalskih vratih, pri črnem ali novem stolpu, pri »gescheitn Thurn«, dalje na starotrški bastiji, pri starotrških vratih, pri vodnih vratih in nemških vratih ter v Stolpu v Krakovem, pri vicedomskih vratih, pri križu proti Viču, pri gostilni, končnici pri Vajdi proti Udmatu, pri križu na Poljanah, pri križu pri Šentjanžu, v Trnovem. — 10. Cod. I, 25, str. 512. — 11. lb., str. 513. Vemo tudi še najmanj za en primer, ko neki advokat ni mogel priti v mesto zaradi upora. — 12. lb., str. 514. Meščan, ki bi na pregled ne prišel z orožjem, ki ga je imel, je bil kaznovan s 5 dukati. — 13. Iz leta 1750 nam je ohranjeno poročilo, da je bil regiment razdeljen na 4 bataljone, vsak bataljon pa na 4 kompanije; vsaka kompanija je štela 156 mož — bataljon torej 544 mož, regiment pa 2176 mož. Regimentu sta pripadali 2 kompaniji grenadirjev s skupno 200 vojakov. Stab z dodatki je štel 36 mož; potemtakem je ves regiment sestavljalo 2412 ljudi (Reigersfeld, arhiv, 81 — I 3 d, str. 290). — Po nekem drugem podatku iz leta 1729 je 1.000 mož infanterije stalo mesečno 10.000 gld v holandski moneti, 1.000 mož kavalrije pa mesečno 50.000 gld v isti moneti (lb., str. 10). — 14. Cod. I, 25, str. 515. — 15. Poleg cit. virov prim. še Grafenauer, str. 126, in Gruden, str. 888. — 16. Cod. I, 25, str. 322. — 17. lb., str. 325. — 18. lb., str. 355. — 19. lb., str. 337. — 20. lb., str. 342. — 21. lb., str. 378. — 22. Vladislav Fabjančič, Ljubljanski krvniki GMS 1944-45, XXV-XXVI, str. 95. Objavlja seznam stroškov za eksaminiranje upornih kmetov. — 23. Cod. I, 25, str. 379. — 24. lb., str. 404-05. — 25. MALj, knjiga izdatkov za leto 1655 (sedaj Cod. XIII, 53), str. 156.

ZGODOVINA FUŽIN OB BISTRICI PRI KAMNIKU

IVAN MOHORIC

1. PRVI POSKUSI FUŽINARSTVA OB BISTRICI

Na ozemlju, kjer stoje danes tovarniški obrati smodnišnice, poldrug kilometer severno od Kamnika ob Bistrici, so stale do srede preteklega stoletja fužine in majhen dvorec, ki je vpisan v deželni deski in listinah kot Katzenberg. Življenjska doba teh železarn obsega 250 let. V tem razdobju se je menjalo šest rodov lastnikov fužin. Nad 100 let so bili lastniki Slovenci in je zato zgodovina podjetja za nas posebno zanimiva. Tesno je povezana z zgodovino in gospodarskimi boji mesta Kamnika, ki se je spčetka krčevito branil proti temu, da bi se ob Bistrici naselila fužinska industrija.

Najstarejše poročilo o bistriških fužinah ima spis vicedomskega arhiva v Ljubljani, pisan 20. oktobra 1605. V njem prosi grof Hans Ludvik Thurn, ki je bil tedaj graščak na Kriškem gradu okrog 5 km od Kamnika, za podelitev rudarskega fevda za železni rudnik na področju gornjekamniškega so-

dišča. Obenem se zavzema, da bi bil za prvih pet let, ko bo rudarjenje združeno z velikimi stroški in majhno koristjo, oproščen kameralnih dajatev in bi dobil pravico do izkoriščanja gozdov za drvarjenje in kuhanje oglja za fužine.

Ljubljanski vicedom je nato 5. marca 1604 odredil, da naj mu višji rudarski sodnik Atzler poda k tej prošnji strokovno izjavo in mnenje. Zahtevano poročilo je predložil Atzler 29. marca 1604, vendar manjkajo kasnejši podatki o tem, kako je bil obrat urejen. Iz listin meščanskega arhiva v Kamniku iz leta 1622 pa se vidi, da je bil lastnik obrata na Bistrici neki Hans Šust. Pozneje manjkajo za celo stoletje vsakršni podatki o teh fužinah. Le glede železnih rud najdemo v rudarskih knjigah 1688 zapisano, da je bila podeljena pravica nove rudne jame v Kamniški Bistrici Janezu Slivarju in Juriju Primožiču na kraju, imenovanem »V Kopi« in to le s pogojem, da

mora rudo, kolikor bi jo nameraval prodajati, ponuditi po primerni ceni fužinam. Iz tega se da sklepati, da so domačini takrat iskali in kopali rudo zase in za prodajo.

2. KAMNOGORIČAN JOZEF ŽIGAN USTANOVI FUZINE

Sto let kasneje se pojavi Franc Jožef Žigan, ki je imel fužine v Kamni gorici, ter pričinja raziskovati terene okrog Kamnika, da bi odkril železno rudo. Zdi se, da je bilo njegovo iskanje uspešno. Ker pa je bil po takratnih poteh prevoz na njegovo fužino v Kamno gorico na daljavo 8 milj pretežaven in predrag, je hotel postaviti nove fužine v bližini Kamnika. Lega ob Bistrici severno za mestom se mu je zdela pripravna, ker bi imel stalno vodno moč na razpolago.

Visoki gozdovi v Bistriški dolini in okolnih planinah, kjer vsako leto viharji in zimski snegovi poderejo velike množine dreves, so se mu zdeli kot nalašč za napravljajenje drv in kuhanje oglja. Mislil je, da bi se nalomljeno drevje porabilo za kuhanje oglja kar v gozdovih, od koder bi ga lažje spravili na fužino kakor drva, ker še ni bilo gozdnih potov in potrebnih mostov. Gozd bi s tem pridobil na vrednosti; erar dotlej ni imel od njega nikakih koristi. Menil je, da to drvarjenje ne bi moglo škodovati niti okolišnim gosposkam in samostanom, ki so imeli pravico drvarjenja.

Nasprotno pa bi nove fužine prinesle v kraj novega življenja, dale zaslužek delavcem in prevoznikom in nudile priliko kmetom, da prodajo fužinarjem svoje pridelke in jih dobro vnovčijo. S takim pričakovanjem je vložil 1734 na notranjeavstrijsko komoro prošnjo, v kateri javlja, da je odkril železno rudo za Kamnikom in prosi, da bi smel tam urediti železarno. Prošnjo je utemeljil med drugim tudi glede morebitne konkurence, ki bi s tem nastala za druge železarske fužine na Gorenjskem, s tem, da okrog Kamnika 12 milj naokoli ni nobenih fužin in da torej nova železarna ne bi oškodovala tedanjih fužin niti glede oskrbovanja z rudo niti glede nabavljanja oglja in drv.

Za preskrbo fužinarjev pa je navedel v prošnji, da se bodo lahko nakupile potrebne količine žita v Mekiňjah, Križu, okrog Smlednika in Mengša, pa tudi v samem Kamniku. Utemeljil je prošnjo tudi glede tržiščne potrebe po povečanju proizvodnje železa in železarskih izdelkov ter dokazal, da tedanje fužine ne morejo kriti naročil. Ugotovil je, da so se trgovci z železnino že ponovno pritožili pri rudarskem sodniku

nad pomanjkanjem blaga. Končno je poudaril, da ni imel najmočnejši podjetnik Pitoni, ko je bil vprašan za mnenje, proti nameri o ustanovitvi nove železarne nič pripomniti. Zaradi tega bi kazalo dovoliti ustanovitev.

Višji rudarski sodnik v Ljubljani je v svoji izjavi potrdil navedbe prosilca Žigana in priporočil prošnjo v ugoditev. Ugovore, ki bi jih mogli podati drugi fužinski obrati, je označil kot prazne navedbe.

Notranjeavstrijska komora v Gradcu je na podlagi podane utemeljitve in opisanih razmer 5. aprila 1735 dovolila ustanovitev novih fužin ob Kamniški Bistrici. Odločbo so poleg predsednika in podpredsednika podpisali tudi svetniki komore. Žigan je bil prepričan, da je stvar v redu, in je pričel z vneto graditi novo podjetje. Toda prišlo je drugače.

Kroparji in Kamnogoričani s svojimi plavži in številnimi vigenjci so se čutili prizadete, ko so čuli, da se ustanavlja za Kamnikom nova železarna, in so se skušali za vsako ceno iznebiti nove konkurence. Napovedali so ji zato tiho, toda nepomirljivo borbo. Dobro so poznali predpise za ustanavljanje železarn, in vedeli, da je Žiganu podelila koncesijo notranjeavstrijska komora v Gradcu brez znanja in odobritve pristojne dvorne komore na Dunaju. Toda niso hoteli takoj nastopiti s pritožbo, marveč so mirno pustili Žigana, da je zidal in skoro dogradil fužinske stavbe.

Šele nato so vložili rekurz na dvor, v katerem so navedli, da je po čl. 6 rudarskega reda podelitev novih koncesij za fužine na Kranjskem in Goriškem pridržana dvorni komori. Žiganu pa je bilo brez znanja dvorne komore izdano dovoljenje ter se je s tem kršil predpis rudarskega zakona.

3. BOJ ZA PODELITEV KONCESIJE

Ko je prispela pritožba Kamnogoričanov na dvor, je cesar ukazal, naj podelitev koncesije Žiganu zadržijo, dokler se zadeva ne razčisti. Nato je dvorna komora zahtevala pojasnila in izjave o pritožbi. Kamnogoričani so v rekurzu navedli, da bo posledica ustanovitve nove fužine podražitev živil ter da bo zato trpela proizvodnja Kroparjev in Kamnogoričanov. Navedli so, da že sedaj primanjkuje strokovnih mojstrov ter da ni drv in oglja.

Višji rudarski sodnik v Ljubljani je navedbe pritožbe Kamnogoričanov temeljito ovrgel. Označil jih je kot čiste izmišljotine

ter kot izliv zavisti Kroparjev in Kamnogoričanov. Na podlagi tega poročila je notranjeavstrijska komora predlagala, naj bi se pritožba zavrnila. Izjavil je tudi, da na protestno zahtevo Kamnogoričanov, naj bi se gradbena dela na Žiganovih fužinah ustavila, ne more odrediti ustavitve dela. Na to poročilo graške komore z dne 11. dec. 1736 je dvorna komora na Dunaju dala 26. jan. 1737 graški komori »nos« in poudarila, da bi imela dovolj razlogov, da bi podeljeno koncesijo razveljavila, ki jo je graška komora neupravičeno izročila Žiganu brez nadaljnega razmišljanja in da bi graško komoro lahko kaznovala s tem, da bi morala nositi stroške za odškodnino.

Pri vsem tem je dvorna komora uvidela, da je bila Žiganova prošnja utemeljena, stvarna potreba podana in da zaradi formalne napake ne bi kazalo izzvati nove zapletljaj. Tako je ostalo le pri prvem ukoru. Pač pa je odredila dvorna komora, da se morajo nadaljnje gradbe na Žiganovem obratu ustaviti, dokler se zadeva dokončno ne reši. Obenem je naročila svetniku Ignacu Kempfu ter bivšemu višjemu rudarskemu sodniku Kapusu, naj posredujeta, da bi se zadeva uredila in sporne stranke dosegle poravnavo ter naj nato poročata o uspehu.

Graška komora se je opravičila pri dvorni komori zaradi samolastno podeljene koncesije in pojasnila zadevo tako, da je bil referent za rudarske zadeve von Aposteln odsoten, ko se je obravnavala Žiganova prošnja, ter da je o predmetu poročal svetnik Predl. Gremij komore je vzel njegovo poročilo na znanje in bil s predlogom referenta sporazumen. Tako je prišlo do koncesije. Opravičilo graške komore je bilo sprejeto, toda nastali so novi zapletljaji.

Žigan je odločno ugovarjal proti temu, da se imenuje za posrednika in razsodnika bivši rudarski sodnik Kapus, češ da je ta brat njegovega glavnega nasprotnika fužinarja Maksa Antona Kapusa. Ker je bil torej Kapus odklonjen, so z odločbo z dne 2. marca 1737 imenovali za komisarja fiskalnega in deželnega vicedomskega tajnika Johanna Hieronima Marzina von Mersenheim. Glede Kapusa je poročal namestnik von Nemitzhofen 29. oktobra 1736 iz Ljubljane, da je ves spor Kamnogoričanov delo Maksa Antona pl. Kapusa, ki se vmešava v vse stvari, svojih fužinskih dni pa ne izkorišča kakor bi bilo treba, marveč obratuje malomarno na škodo erarja. Pravi, da je ta na-

hujskal ostale podjetnike in zbral podpise za pritožbo na dvorno komoro. Peter Anton Pitoni pritožbe ni podpisal.

4. UGOVORI MESTA KAMNIKA

Dne 29. aprila 1737 se je zbralo razsodišče v Kamniku. Člani komisije so bili: Ignatz Kempf von Angret, upravni svetnik, tajnik Johann Marzina in kamniški župan Anton Hauptmann. Komisija je nasvetovala Žiganu, naj se s pritožniki poravnava. Žigan je pojasnil, da že dvajset let raziskuje terene in da je imel pri tem velike stroške. Ako mu te stroške povrnejo ter izdatke, ki jih je imel pri gradbi fužin, je pripravljen prepustiti podjetje interesentom. Ko pa je nato komisija pozvala pritožnike, naj se o tem izjavijo, niso hoteli o stvari nič slišati, marveč so trdovratno zahtevali, naj bi se fužine podrle. Pri komisijski razpravi so bili navzoči Pittoni iz Bohinja, Kapus in predstavnik Tomanovega podjetja iz Kamne gorice, Anton Gresl, Andrej Crobath in Gregor Potočan iz Kroke ter Gregor Plave, Martin Urbančič, Lovrenc Šnabl, Miha Vogu in Mihael Potočnik iz Železnikov.

Poleg njih pa je še mesto Kamnik podalo svoje pritožbe glede gozda in uporabe Bistrice, v kateri navaja, da namerava Žigan zgraditi vodni nabiralnik, zaradi česar bodo štirje mlini in tri kovačije, ki stoje ob Bistrici, prišle ob vodno moč za pogon svojih obratov. Če pa bi se vodni nabiralnik odprl, grozi poplava mestu in okolici.

Zaradi pranja rud v bistriški vodi — pravi pritožba — bo Bistrica tako onesnažena, da je ne bodo mogli rabiti peki, mesarji, pivovarnarji in drugi rokodelci. Z dovozom rud, žita in vina pa bo Žigan pokvaril vse mostove in povzročil tako draginjo, da revni meščani ne bodo mogli več živeti.

Tudi opatinja iz Mekinj je v pisni vlogi zahtevala, da ne sme Žigan odvajati iz Bistrice vode, ki teče na mekinjski mlin in Fajdigove stope. Obenem je želela zavaroovati samostan, ki je imel pravico drvarjenja v bistriških gozdovih.

Sl. 1. Katzenberg po Valvasorju

Po tem negativnem poteku prvega poskusa zblizanja in poravnave se je nadaljevalo posredovanje 2. maja 1737 v Ljubljani. Od podjetnikov sta bila to pot navzoča samo M. A. Kapus in Blaž Potočnik. Nista hotela pristati na nikako poravnavo. Zaradi njihovega stališča so morali razpravo preložiti. Komisija jim je dala teden dni za pomislek.

Pri ponovnem sestanku pred komisijo 9. maja 1737 je bil navzoč fužinar Žigan, konkurenčne obrate pa so zastopali odvetniki. Tudi ta poskus poravnave je bil brezuspešen. Dan nato so konkurenčna podjetja predložila pismeno svoje pomisleke glede fužinskih delavcev, preskrbe z rudo, ogljem in živili. Proti Žiganu so nastopili M. A. Kapus ter Jernej Tomažin in Gašper Toman. Žigan je ovrgel navedbe Kroparjev in Kamnogoričanov, glede bistriških gozdov pa je podal naslednjo izjavo:

»Kolikor bodo posamezniki dokazali svoje služnostne pravice na bistriških gozdovih oziroma kolikor so gozdovi last mesta Kamnika, sem pripravljen se sporazumeti in bom mestu Kamniku plačal pripadajočo zakupnino. Prispeval bom tudi, kar je potrebno za gradbo mostov. Sicer pa ugotavljam, da je po veljavnih zakonih vsakdo dolžan prodati les za rudarske potrebe proti plačilu kupnine.«

S tem je bilo delo komisije zaključeno. V poročilu dvorni komori ugotavlja komisija, da je bil Žigan naklonjen poravnavi do skrajnosti. Že na prvi razpravi je ponudil v odkup vse obrate proti plačilu stroškov, vendar pritožniki te ponudbe niso hoteli sprejeti. Pozneje je med razpravo Žigan privolil v to, da jim proda vse železo, ki ga bo proizvajal v svojih fužinah po vsakokratni tržni ceni, ako se zaavežejo, da ga prevzamejo v celoti. Ako pa bi ga odkupili le delno, bi zadržal za izdelavo žebeljev tisti del, ki ga ne bi hoteli prevzeti. Nazadnje je šel Žigan celo tako daleč, da je bil pripravljen dovoliti skupno obratovanje na novih fužinah, ako bi ena ali druga od starih fužin v Kropi ali Kamni gorici ter Železnikih morala prenehati zaradi pomanjkanja rude in drv, vendar ne, če bi prenehala zaradi hudobnosti ali nemarnosti lastnikov-družabnikov.

Poročilo pravi, da pritožnikom ni bil nobeden od navedenih predlogov všeč. Zahtevali so trdovratno, da Žigan sploh ne sme izdelovati žebeljev, oziroma da se mora fužina zapreti in podreti. Pri takem položaju so komisarji prišli do prepričanja, da so proti Žiganu naperjene navedbe pritožnikov

neutemeljene in da je po veljavnem rudarskem redu za Kranjsko neovržno utemeljeno, da se Žiganova koncesija potrdi.

Komisija ugotavlja, da se je informirala pri ljubljanskih trgovcih z železnino in izvedela ravno nasprotno, kakor trdijo pritožniki, namreč da želijo trgovci, da bi dobili čim več žebeljev za odkup. Michelangelo Zois, ki je bil ravno prevzel Codellijevo železarsko trgovino v Ljubljani, je izjavil, da je pripravljen odkupiti in plačati tudi 1000 sodčkov žebeljev, če mu jih morejo ponuditi. Dodala je še, da grof Buccellini, najmočnejši Fužinar na Gorenjskem, in gosposka Locatelli kot lastniki rudnikov in fužin na Savi in v Mojstrani, dalje baron Mascon, podjetnik na Javorniku, in grof Auersperg nima jo ničesar pripomniti, prav tako tudi Kreitter, najmočnejši fužinar v Železnikih.

Komisija zaključuje, da je torej v splošnem koristno, če prične obratovati nova fužina. S tem je bil spor razčiščen in ugovori dokončno odbiti. Tako je po treh letih dne 29. junija 1737 dvorna komora potrdila Žiganu podeljeno koncesijo za ustanovitev fužine v Bistrici s pripombo, da se mora sporazumeti s samostanom klarisinj v Mekinjah in z mestom Kamnikom glede zakupnine za drva v bistriških gozdovih in glede škode, ki bi jo sekanje utegnilo povzročiti, ter končno tudi glede mitnine, ki jo je bilo treba plačati za porabo mostov. Šele sedaj je smel Žigan pričeti obratovati.

5. RUDNA BAZA BISTRISKIH FUZIN

Za obrat fužin je bilo treba preskrbeti zadostne količine dveh glavnih surovin za pridobivanje surovega železa: rude in oglja. Rudišča v neposredni okolici Kamnika, ki jih je bil odkril Žigan, so imela le malo železne rude. Pri stalnem obratovanju in rasti proizvodnje so se kmalu izčrpala. Fužine so bile nato prisiljene, da so v bolj oddaljenih krajih iskale železno rudo. Usmerile so se proti jugu celo preko Ljubljanskega barja in v okolico Litije, pa tudi po Tuhinjski dolini na Štajersko v Savinjsko dolino. Dovoz rude na večje razdalje je povzročil mnogo težav. Stroški prevoza so se z oddaljenostjo povečali in s tem se je vedno bolj dražila proizvodnja železa na plavžu. Rudo so našli na raznih mestih raztroseno v majhnih količinah. Zbrane rude so pa bile različnih vrst in tudi glede sestave in taljivosti neenake ter so imele različno vrednost. Rude so nabirali in kopali kmetje za svoj račun. Pri tem so nabirali mnogokrat tudi manj vredno kamenje, ki so ga

imeli za rudo. V 60 letih so zajele bistriške fužine naslednja območja: Fužinar Franc Jožef Žigan z Bistrice si je pridobil prvo rudarsko pravico l. 1735 za železne jame na Vranšici pri Mengšu;

leta 1736 pri Zapogah v bližini Smlednika, isto leto še pri Šmartnem pri Litiji na »presekih«;

leta 1737 v rudniku pri Kolovcu, potem v Dolu in v poseku za Kamnikom;

leta 1739 na Brezjah;

leta 1742 in 1743 v Zapošju in pri Strmolu;

leta 1744 v Velesovem, dalje na hribu Rudnik pri Šmartnem v brdanskem okraju;

leta 1748 na hribu Kremen v Tuhinjski dolini;

leta 1762 je vpisan Janez Krstnik Žigan s 4 rudnimi jamami pri Preski na Dolenjskem;

leta 1763 dobi rudnik pri Zagorju;

leta 1771 v Podbrežju »nad Riglam«;

leta 1775 pri Klečah na Savi na hribu Kravjak;

leta 1774 v Zgornji Tuhinjski dolini;

leta 1785 se pojavi Franc Dionizij Urbančič z rudniki pri Velesovem;

leta 1786 dobi jame v Zg. Tuhinju;

leta 1787 Golo pri Igu in Šmarje pri Ljubljani;

leta 1788 gozd Slebernik pri Gameljnah;

leta 1790 pri Vrhnikih;

ter leta 1798 v Kašlju pri Ljubljani in pod Šmarno goro v Močilah.

Iz tega je razvidno, da so nabirali rudo za kamniške fužine na območju, ki je imelo okrog 30 km premera. Dovažali so jo po 6 do 8 ur daleč od Preske na Dolenjskem, iz okolice Višnje gore in iz Galicije v Savinjski dolini.

Rudo so drobili z ročnimi kladivi, nato so jo prali in prebirali. Pražili je niso, ker ni imela žvepla niti arzena. Kot dodatek so primešavali železno žlindro od težkih kladiv in pleno, ki se je nabirala ob nakovalih in kladivih. Dodajali so tudi »pobirovno«, kakor so imenovali železo, ki so ga pri obdelovanju vrgli v vodo in so ga ženske in otroci pobirali med peskom v vodni strugi. Končno so dodajali tudi »reno«, to je staro odpadno železo za pretapljanje.

6. PRESKRBA FUZIN Z OGLJEM

Za oglje se je zdelo, da bodo fužine najlaže preskrbljene, ker so se v neposredni bližini razprostirali veliki gozdovi. V resnici pa je bila ta preskrba precej težavna. Kamniški gozdovi so bili v tisti dobi še brez

potov in mostov. Uživanci gozdnih pravic so se bali doselitve novih fužin, češ da bodo v svojih deputatih prikrajšani in da bo njihova dobava drv ogrožena. To je dalo povod, da se je razvnela med mestom in novimi fužinami dolgotrajna pravda, ki je nazadnje škodila obema. Žigan je nameraval izkoristiti gozd kamniške mestne občine, da bi v njem pridobival oglje že od samega početka. Toda kamniški mestni svet je proti temu ugovarjal, češ da namerava Žigan samolastno zoglevati les in s tem povzročati nevšečnosti. Gozd — pravijo Kamničani — je zaklad, iz katerega črpa mesto svoje dohodke in zato ne more trpeti in nikomur dovoliti, da bi vanj samovoljno posegel. Fužine naj bi se zato prepovedale. Mesto glede ustanovitve fužin sploh ni bilo zaslišano in vprašano za mnenje. Fužine bi Kamničane motile v lastnini gozdov, ki jo skozi stoletja mirno uživajo in bi bili omejeni v svojih svoboščinah. Če hoče Žigan imeti odpadni les za oglje, mora plačati zakupnino. Žigan pa je — tako navajajo — ne glede na nesporno pravico mesta Kamnika do dračja in vejevja v bistriškem gozdu, pod pretezo dobljene koncesije posekal okrog 1000 svežih smrek in bukev poleg dreves, ki jih je podrl veter, in je tako oškodoval mesto za nad 50 goldinarjev dohodka. Žigan si tudi prisvaja pravico in izdeluje v gozdu skodle. Ako bi se take samovoljnosti dovolile, bo kmalu pričelo v mestu primanjkovati drv in skodel ter bodo strehe mnogih hiš ostale nepokrite, ker jih bodo lastniki morali pustiti propasti, sami pa se odseliti drugam.

Protest mesta Kamnika v dani obliki ni bil utemeljen. Zasnovan je bil na domnevah in strahovanju. Zato je namesto neposrednega dogovora s fužinskim obratom nastala pravda, ki je trajala skoro 10 let. Fužinar Žigan je v svoji obrambi dne 11. maja 1737, ki jo je naslovil na dvorno komoro, zavrnil navedbe mestnega sveta in pojasnil, da je že več let meščan mesta Kamnika, da je celo desetletje na svoje stroške z vnemo odkrival rude v kamniški okolici in si pridobil koncesijo za postavitev fužin. Sekal je v krajih, ki so več milj oddaljeni od mesta, kamor kamniški meščani sploh ne pridejo. Ta les se da vnovčiti samo, če iz njega kuha oglje, ker ga drugače sploh ni moči spraviti v Kamnik. Glede izdelave skodel pa pravi, da ima kot kamniški meščan pravico, da pokrije svoje strehe ne glede na to, da imajo železarne za svoje potrebe na gradbenem lesu prednost, da kovačije niso fužine in da rezervatne pravice v gozdovih

veljajo samo za fužine. V ostalem je bil Žigan mnenja, da naj mesto Kamnik najprej dokaže svoje lastninske pravice na bistriških gozdovih z listinami od cesarja.

Žiganov odločni nastop proti kamniškemu mestnemu svetu je vzbudil hudo kri. Žigan je sprožil s tem dolgotrajne poizvedbe, cenitve in proučevanje, kako razmejiti sporne interese za bodoče izkoriščanje bistriških gozdov, ki je trajalo celih 10 let. Dvorna komora je s svojo razsodbo želela spraviti v sklad tri vrste interesov.

Na eni strani je bilo treba zagotoviti fužinam zadostne gozdne površine za postopen posek. To je bilo potrebno že po splošnih načelih pospeševanja proizvodnje kakor tudi glede na tradicionalno industrijsko politiko, po kateri so fužinskim obratom rezervirali gozdove za drvarjenje in oglarjenje ne glede na to, ali so bili javna ali zasebna last.

Na drugi strani je bilo treba zavarovati gozdne nasade in omejiti sečnjo na ogroženih pobočjih iz čisto gozdno-tehničnih razlogov.

Na tretji strani se je morala zadeva urediti tako, da ne bi zaradi fužin trpeli upravičenci, ki so imeli gozdne služnosti drvarjenja v bistriških gozdovih.

Ostalo je končno še vprašanje o kritju stroškov za gozdna pota in mostove ter določitev zakupnine, ki naj bi jo fužine plačevale letno v mestno blagajno.

Žigan se je utemeljeno opiral na prednostne pravice fužin, ki jih je dvorna pisarna in komora v številnih primerih priznala in potrdila. Bil je svoje zmage gotov in je zato nemoteno urejal pota za izvoz drv in prevoz oglja.

Kamničani so medtem postajali nestrpni in že kar niso mogli dočakati dokončne rešitve spora. Kakor je razvidno iz poročil na višje rudarsko sodišče, ki jih je poslal Žigan o stanju in obratovanju fužin, je mestni svet po svojih organih večkrat pregledal Žiganove rudarje in gozdne delavce iz gozdov pod pretnjo, da jih bodo pretepli, če ne gredo. Nasprotje se je stopnjevalo celo tako daleč, da so požgali Žiganovim gozdnim delavcem prenočišča in oglarjem kope, odnesli oglje ter ga prodali, delavcem pa odvzeli orodje.

Drva, ki so bila pripravljena za zoglenitev, so odnesli deloma v Kamnik v mestno hišo, deloma pa prodali kmetu v Stahovici ali pa zajedli in zapili kupnino pri »Ceganu«. Gozdna pota in mostove, ki jih je zgradil Žigan z velikimi stroški, je dal mestni svet iz gole sovražnosti uničiti.

Fužine so zaradi tega večkrat zastale, mojstri in delavci pa so se razšli. Žigan je navedel, da mu je ta dolgotrajni spor povzročil nad 7000 goldinarjev stroškov. Trpele pa je tudi mesto Kamnik, ki se je moralo zadolžiti.

7. ŽIGANOVA KONČNA ZMAGA

Napetost kar ni hotela ponehati. Naposled je prišla 16. oktobra 1745 odločba cesarice Marije Terezije, ki je imela dvanajst točk. V prvi točki so bila podrobno navedena gozdna območja med Korošico in Koprivnico, kjer je sekal Žigan. Odločba je označila predele, v katerih fužine ne smejo sekati in tudi kulture, kakor n. pr. macesen, ki se ne sme sekati za drva in oglje.

Žiganovi oglarji in vozniki so dobili pravico paše v določenih gozdnih predelih za svojo živino. Isto je veljalo tudi za rudarje. Žigan je bil zadolžen, da ne sme prodajati drv, oglja in skodel in tudi ne oddajati v Kamno gorico ali kam drugam.

Ko bodo fužine prenehale obratovati, naj pripadejo pridržana gozdna območja mestu Kamniku, a Žigan je dolžan, da zgradi v nakazane gozdove gozdne poti na lastne stroške in jih tudi vzdržuje.

Od leta 1746 dalje pa mora poleg tega plačati mestni blagajni letno 30 goldinarjev kot nadomestek za mostnino in porabo potov. Žigan ne sme izdelovati skodel več, kot je potrebno za kritje streh novih fužin. Tudi ne smejo Žiganovi ljudje delati rovtov v gozdovih ter izpreminjati gozdnih tal v njive in vrtove, vzdržati se morajo vsakega pustošenja gozdnega zemljišča. Za primer požara ali drugačne stiske ima mesto pravico sekati les tudi v fužinskih predelih.

Nazadnje je bilo določeno, da se mora Žiganu vrniti odvzeto orodje in da mora mesto povrniti Žiganu vse stroške, ki mu jih je po 1. juniju 1741 povzročilo z raznimi nasilji in samovoljo in ki jih Žigan navaja v svoji pritožbi na dvor. Kamničanom je odločba zapretila, da bodo občutno kaznovani, če se bodo upirali.

Kamničani so bili zaradi take rešitve zelo nezadovoljni in so kuhali tiho jezo. Ko je prišel Žigan s svojimi ljudmi na kamniški rotovž, da prevzame zaplenjeno orodje, je hitela žena Jakoba Adamiča od hiše do hiše in hujskala ljudi ter spravljala ženske in otroke skupaj, da bi kamenjali Žigana in fužinarje in jih tako spravili s sveta. Nasprotje ni hotelo prenehati. Žigan je bil celo prisiljen, da je prosil pri vicedomu za osebno varstvo, ker so mu stregli po življenju.

Jožef Žigan je lik podjetnika starega kova, industrijskega pionirja in smotrnega organizatorja, polnega ustvarjalnega dela. Njemu se upira, da mora trositi velik del svoje moči v neplodnem pravdanju in premagovanju ovir, ki mu jih povzročajo iz samoljubja in zavisti njegovi sodobniki. Žiganov portret iz leta 1741 kaže mogočno postavo, polno energije, in ima tale napis:

JosephUs shYgan foDinarVM
CooVInae ferrI & kozenbergY
InVantor ereCtor & InoVator

Uradna poročila iz leta 1750 in 1751 javljajo, da fužine dobro uspevajo, da so v dobrem stanju in preskrbljene z vsemi potrebščinami. Zadnjič se javlja Jožef Žigan v spisih 1758. Z izročilno pogodbo iz leta 1760 preda celo posest svojemu sinu Janezu Krstniku Žiganu, ki ga odtlej srečujemo do leta 1779 kot fužinarja.

8. USTROJ BISTRISKIH FUZIN

Po zapiskih revirnega rudarskega urada so obsegale Žiganove fužine talilno peč ali plavž na volka ter dvoje ognjišč za pretapljanje surovega v kovno železo in za tenjenje. B. Hacquet opisuje bistriški plavž kot talilno peč, ki je bila 4,4 m visoka in imela skoraj obliko kotla. Zgoraj pri vpisu je imela 47,5 cm odprtine. Od tod se je razširila proti tališču, v katerem je bilo raztopljeno surovo železo. Proti dnu se je zopet zoževala in merila 95 cm. Peč je bila zgrajena iz kamenja, ki so ga prinesli iz okolice, ter na znotraj obložena z opeko. Ko je bila peč razgreta, so vsuli vanjo 30 do 40 funtov rude. Ko se je začel ogenj usedati, so nasuli zopet po 50 funtov rude in pol soda oglja. Tako se je nadaljeval postopek celih 24 ur, dokler ni bila vsa zaloga rude 50 do 60 centov staljena. Ko je bil talilni postopek končan, so najprej prodrli odprtino za odtok žindre. Nato so odprtino zopet zaprli, da obdeluje žindra volka v peči in hitreje poveže raztopljeno železo.

Plavž je bil 30 do 32 ur v obratu. Povprečno so talili v plavžu okrog 2800 kg rude. Rudi so dodali po 8 trug sintra, 2 trugi plena in trugo odpadkov. Za eno pretapljanje je šlo 270 vaganov ali dvojnih mernikov lesnega oglja, tako da je prišlo na cent surovega železa 9,22 hl oglja.

Ko je bila železna ruda staljena, so odprli prsi plavža in se je pričelo izvlečenje taline. Volk je tehtal od 17 do 19 centov in

ga je 14 mož le z največjo težavo izvleklo s kavlji iz peči. Volka so nato še vročega spravili pod najtežje vodno kladivo in ga razbili na več kosov ali kep. Navadno so naredili po 6 do 8 kep surovega železa, ki so jih v Kamniški Bistrici imenovali »tajhelne«. Tak »tajhel« je tehtal okrog 250 funtov. Pod kladivom so najprej iztisnili iz njega žindro, nato pa so ga izoblikovali četverkotno in je dobil ime »masele«. Te kose so vložili vnovič v žarilna ognjišča in jim dodali poldrug voz oglja. Ko je bilo popolnoma izžareno, so izkovali pod težkim kladivom iz njega grobo palično železo. Izguba pri teži je pri tem znašala povprečno 20%, tako da so od 180 funtov dobili le 150 funtov kovnega železa. Cent kovnega železa je zahteval 20,28 hl oglja. Železo v palicah je bilo sicer prvo trgovsko blago v fužinski predelavi, vendar se je redkokdaj prodajalo v palicah, marveč so ga predelali v kovno železo in iz njega izdelali v priložni žebeljarni žeblje razne velikosti. Mnogokrat je bilo pretaljeno železo zelo krhko in so ga morali vnovič pretaliti. Takemu postopku so rekli, da morajo železo »prevzdigniti«.

Na leto so izdelali od 120 do 150 volkov. Od zakurjenja peči do razdrtja prsi in izvlečenja volka sta prešla dva polna dneva in ena noč.

Sl. 2. Fužinar Jožef Žigan

Plavec pri plavžu je dobival od centa surovega železa po 6 krajcarjev. Torej od 18 centov težkega volka 1 goldinar 48 krajcarjev. Zato je moral pripraviti peč, jo obložiti z glino in delati pri plavžu dva dni in eno noč brez odmora. Kakor je bilo tako delo naporno, pa obrat ni zmožel, da bi nastavili še enega plavca. Tako vsaj trdijo listine.

Poleg navedenih naprav je fužina obsegala še kovačijo za orodje ter dve kovačiji za žeblje s 15 ješami in 45 nakovali. V Bistrici so izdelovali surovo palično železo, tako imenovano valaško železo, ter tračno in kovaško železo in razne vrste žbljev. Žbljarna je bila pri večini fužin najvažnejši sestavni del. Večinoma so kovali žeblje za izvoz preko Trsta in v Italijo. Izdelovali so nad 100 vrst raznih tipov in velikosti žbljev, za vsako rokodelsko stroko posebej, od drobnih stukaterskih in tapetniških do velikih ladijskih. Ker je bila prodaja usmerjena v glavnem na italijanska tržišča, se ni čuditi, da so tudi izdelke imenovali z italijanskimi trgovskimi označbami — kot terni, canali, cesseni, mantuani itd. Iz poročila o stanju proizvodnje, ki ga je poslal fužinar Žigan 1747 višjemu rudarskemu sodniku v Ljubljani, izvemo, da je v letih 1744 do 1746 Bistrica zaradi pomanjkanja oglja izdelala samo 1697 centov in 50 funtov železa. To železo so žbljarji v dvanajst parih pokovali v žeblje in druge kovaške izdelke.

Po poročilu iz leta 1765 je znašala letna produkcija 1500 centov železa v palicah, iz katerega so izdelali 300 centov tračnega železa ter 200 centov cajnastega železa za žeblje. Večino izdelkov so prodali doma, le okrog 200 tovorov žbljev so izvozili.

Ko je B. Hacquet leta 1771 na svojih raziskovalnih potovanjih obiskal bistriške fužine, je zapisal, da je znašala proizvodnja 1160 centov surovega železa, iz katerega so izdelali 250 centov paličnega železa, 150 centov kovaškega železa ter 760 centov žbljev v 510 sodčkih po 150 funtov. Hacquet omenja, da je lega fužin precej ugodna, ker so ob vodi in jim ne primanjkuje drv. Pravi pa, da je bilo znanje delavcev pri pretapljanju in kovanju zelo slabo ter da so delali s tolikim neznanjem, da se je zaradi tega velik del dobička razgubil.

Razen Žiganove fužine pa so tudi preprosti kmetje topili železno rudo na odprtih ognjiščih in v nizkih jaškastih pečeh, kjer so z usnjenimi mehovi na ročni ali nožni pogon pihali sapo v tališče. Kakor pravi Müllner, so bile take peči v XVIII. stoletju

na Kranjskem med ljudstvom zelo razširjene. Fužinarji do teh pojavov niso bili ravnodušni, ker so kmetje raje sami delali grodelj, kakor da bi prodajali nabrano rudo po nizki ceni fužinam. To dokazuje Žiganova pritožba na višjega rudarskega sodnika in na vlado 1775. V tej pritožbi prosi Žigan, naj bi se kmečko pretapljanje rude prepovedalo, kmetom peči razdrle in jih kaznovali. Pritožba navaja konkretno tri kmete, ki so bili podložni mekinjskemu samostanu, in sicer: Lovrenca Prehlina na Logu, Jakoba Poglavca in Valentina Peterlina od Gamberka. Seveda je bilo železo iz takih primitivnih peči slabo in ni bilo uporabno za okovanje voz ter izdelavo podkev. Tudi so bili proizvodni stroški zaradi velike potrošnje oglja veliki. Kmetje pa, kadar niso imeli lastne rude, so dajali svoje topilne peči tudi drugim v uporabo. Za odškodnino so zahtevali četrtno pridobljenega železa.

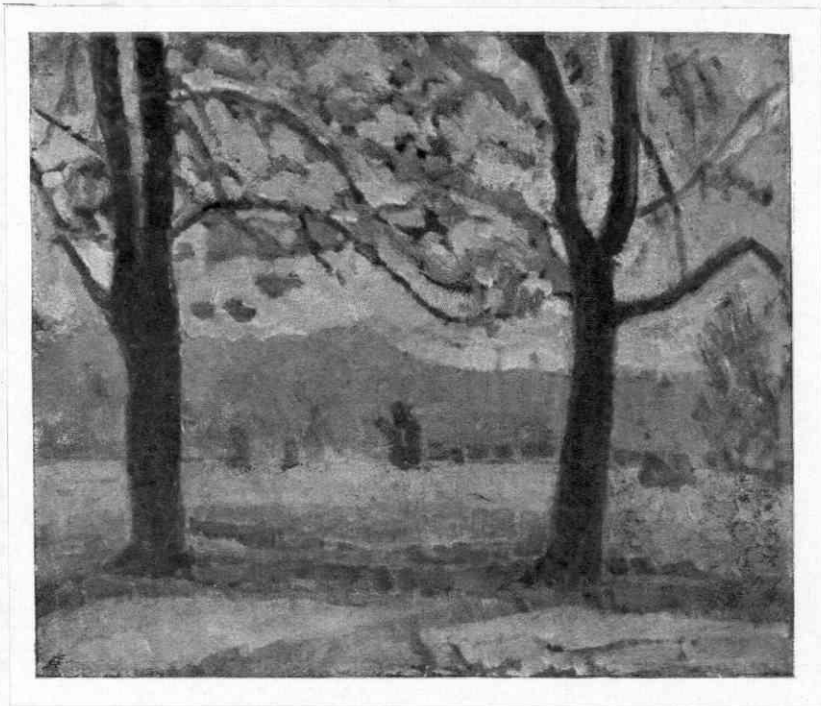
9. ŽIGANOVA OPOROKA

Jožef Žigan je bil dvakrat poročen. Njegova prva žena je bila Ana Marija roj. Preseren. Iz tega zakona je imel hčer Barbaro, ki se je poročila s fužinarjem Tomanom. Iz drugega zakona z Ano Katarino pa je imel sedem otrok, štiri hčerke in tri sinove.

V svoji oporoki z dne 12. januarja 1769 je postavil za univerzalnega dediča svojega sina Janeza Krstnika Žigana, kateremu je bil že leta 1760 izročil kovačijo oz. fužine v upravljanje. Hčerki Frančiški poročeni Novak, ki je bila klobučarka v Ljubljani, je zapustil 600 goldinarjev, Sibili 200 goldinarjev, sinu Antonu pa letnih 25 goldinarjev kot procente od Katzenberga. Oporoka pa je zanimiva zaradi legatov, ki jih je zapustil svojim sodelavcem in rokodelskim bratovščinam. Bratovščini kovačev v Kamniku, ki je imela svoje privilegije že od cesarja Maksimijana I. in ki ga bo pokopala, je zapustil 8 goldinarjev. Bratovščini sv. Barbare v Kamni gorici 5 goldinarjev. Vsem svojim sodelavcem, kovaškimi in fužinarskim mojstrom, ogljarjem in dobaviteljem ter vsem, ki so spadali k fužinam, ko jih je on vodil, pa je zapustil 200 goldinarjev. Bivšemu fužinarskemu intendantu Lovrencu Smokavcu je legiral 5 goldinarjev, ker mu je pomagal napraviti novo fužino. Hčerki Sibili von Schielfeldt je dal prednost pred ostalimi dediči, ker je že kot dekle v njegovi odsotnosti vodila fužino in rudnik, ko se je on zadrževal v Kamni gorici, in pri tem pokazala mnogo sposobnosti in pridnosti.

(Se nadaljuje)

MATIJA JAMA: POKRAJINA

članek ima pa namen, da poda vso njuno zgodovino, zato se ni bilo mogoče izogniti ponovnemu obravnavanju nekaterih vprašanj, ki sem jih že enkrat obdelal.

1. Gubernijski arhiv (Državni arhiv Slovenije, DAS) l. 1815, akt št. 4164. — 2. Haquet, Oryctographia carniolica, oder physikalische Erdbeschreibung des Herzogthums Krain, Istrien, und zum Theil der benachbarten Länder. Erster Theil. Leipzig 1778, str. 150 sl. — 3. Gub. arhiv l. 1793, fasc. 41, akta št. 1700 in 2608. — 4. Gub. arhiv l. 1788, fasc. 43, akt št. 7266. — 5. Gub. arhiv l. 1793, fasc. 41, akta št. 1700 in 2608. — 6. Gub. arhiv l. 1815, akt št. 4164. — 7. Gub. arhiv l. 1815, akta št. 4164 in 5827. O Pagliaruzziju Sigismundu prim. SBL. — 8. Gub. arhiv l. 1815, akti št. 5827, 9321, 12.195, 15.385. — 9. Deželna deska, 4. modri kvatern sub litt. S 19. Po Hlubeku, Natürlicher Reichtum Krain's aus dem Mineralreiche, Carniolia 1842, str. 489, naj bi bila steklarina pri Cerknici v občini Ulaka in tudi Slokar, Geschichte der österreichischen Industrie und ihrer Förderung unter Kaiser Franz I., Wien 1914, str. 539, omenja steklarino v Ulaki pri Cerknici. Kako je kraj Ulaka prišel v zvezo s cerkniško steklarino, mi je nerazumljivo, gubernijski akti govorijo le o steklarni v javorniškem gozdu, cerkvene rojstne, mrliške in poročne knjige navajajo tovarno stekla v Cerknici največkrat pod hišnimi številkami 237, 238 in 240. Ulaka je bila sicer včasih v politični občini Cerknica, pozneje je pripadla občini Bloke, leži pa kakšnih 10 km zračne črte proti severo-vzhodu od kraja, kjer je steklarina stala. V specialki H. Freyerja, kustosa dež. muzeja v Ljubljani, je steklarina označena na kraju, ki ustreza opisu v pogodbi med Pagliaruzzijem in hasberško graščino. — 10. DAS, Katastrska mapa in zapisniški občine Otok, X. — 11. Gub. arhiv l. 1835/36, fasc. 31, ref. 23. — Hlubek, n. o. m. Sok je količinska enota v trgovini s steklom, ki je služila za določanje cene. Teža in število komadov v šoku se je

spreminjalo, odločilna je bila tudi kakovost izdelka. Običajno je cena šoku določene vrste izdelkov ostala nespremenjena, spreminjalo se je število komadov ali pa teža, če se je blago podražilo ali pa pocenilo. Prim. Glas und Glaswaaren. Mitteil. a. d. Geb. d. Stat. VI. Jg., II. H. str. 77 in Stephan von Keess, Darstellung des Fabriks- und Gewerwesens im österreichischen Kaiserstaate, Zweiter Teil, Zweiter Band, Wien 1825, str. 859 sl. — 12. Rojstne, mrliške in poročne knjige župnije v Cerknici. — 13. Gub. arhiv l. 1835/36, fasc. 31, ref. 23. — 14. Bericht über sämtliche Erzeugnisse, welche für die dritte zu Laibach im Jahre 1844 veranstaltete Industrie-Ausstellung eingeschickt worden sind, Graz 1845, str. 57 sl. — 15. Bericht über Industrie-Ausstellung zu Laibach, n. o. m. — 16. Gub. arhiv l. 1841/42, fasc. 31, ref. 43. — 17. Gub. arhiv l. 1843/44, fasc. 32, ref. 266. — 18. Gub. arhiv l. 1843/46, fasc. 32, ref. 39. — V »Bericht über Industrie-Ausstellung zu Laibach«, n. o. m. je omenjeno, da je steklarino v Cerknici Sigismund pl. Pagliaruzzi l. 1841 prodal Emanuolu Ulrichu iz Trsta, kar je povzel tudi Slokar, n. o. m. Akti v gubernijskem arhivu pa dokazujejo, da je bila steklarina do konca svojega obratovanja v rokah članov Pagliaruzzijev rodbine. Mogoče je po Sigismundu Pagliaruzziju prevzela steklarino družba, v kateri je poleg njega in njegovih dveh sinov bil tudi imenovan Ulrich. V šematizmah ljubljanskega guberniranja je bil v letih 1841 do 1845 naveden Sigismund Pagliaruzzi kot lastnik. — 19. Gub. arhiv l. 1843/46, fasc. 32, ref. 39. — 20. Informacija domačina iz Podskrajnika pri Cerknici. V ljubljanskem muzeju se hrani steklena tobačna pipa. Na etuiju je prilepljen listek z opombo: »Ko se je steklarina na Javorniku opustila, so članom družbe lastnikov izdelal v spomin nekatere predmete. Od teh eden steklena tobačna pipa, kupljena od gršč. Redange, 16. X. 1928.« Po šematizmu iz l. 1841 je bil neki Nep. pl. Redange gozdar na Uncu.

ZGODOVINA FUŽIN OB BISTRICI PRI KAMNIKU

IVAN MOHORIČ

(Nadaljevanje)

1. PROPAD IN ZATON BISTRISKIH FUŽIN

Janezu Žiganu je sledil kot lastnik kamniških fužin ob Bistrici domač fužinar Franc Dionizij Urbančič, ki je po kupni pogodbi iz 1779 prevzel dvorec Katzenberg z vsem obdelanim zemljiščem, fužinami ter gozdnimi pravicami in vsem, kar je spadalo k fužinam. Po njem je dvorec pozneje vpisan v knjigah kot Urbančkov grad. Kupna cena je bila določena na 20.000 gold. Od tega je bilo 4000 goldinarjev za dvorec in zemljišče, 16.000 goldinarjev pa kot kupnina za fužine in 100 dukatov ključarine za gospo Marijo Žigan. Pri prevzemu je moral plačati 4000 goldinarjev v gotovini, ostalo pa je prevzel na dolg. 4000 goldinarjev kupnine naj bi izplačal v štirih zapovrstnih letih s 4% obrestmi, 12.000 goldinarjev pa je ostalo vknjiženih na posestvo kot nepovedno posojilo na 12 let po 4%, nakar bi se lahko po 12 letih s polletnim odpovednim rokom odpovedalo. Zaloge rud je prevzel kupec po 24 krajcarjev za cent, bukovo in smrekovo oglje pa po 17 krajcarjev tovor. Vozila naj bi po kupni pogodbi odplačal brez obresti v dveh letih.

Na račun te pogodbe je odplačal Urbančič gospe Jožefi Krail, rojeni Žigan, 5000 goldinarjev leta 1779, ostali dolg pa je bil izbrisan v zemljiških knjigah šele 1845, ko

so bile fužine že davno v tretjih rokah. Iz dobe Urbančičevega gospodarstva ohranjeni podatki nudijo podroben vpogled v tedanje gospodarske in obratne razmere v železni industriji in trgovini.

Iz poročila za leto 1780 povzamemo, da je znašala proizvodnja surovega železa 1762 centov. Iz njega so izdelali 630 centov in 69 funtov železa v palicah v vrednosti 3784 goldinarjev 8 krajcarjev. Ostali del so izdelali v žeblje.

Dve leti nato je proizvodnja surovega železa porasla na 1834 centov, iz katerih so izdelali 20 centrov tračnega železa po 7.30 goldinarjev, 480.5 centa paličnega železa po 6 goldinarjev in 419 sodčkov raznih žebeljev po 24 goldinarjev v skupni vrednosti 15.089 goldinarjev. Leta 1784 *fatira* Urbančič proizvodnjo 1351.5 centa surovega železa v vrednosti 3266 gold. 7 1/2 krajc. Leta 1786 predela v fužinah 4140 centov rude po 34 krajcarjev in porabi 4500 tovorov oglja po 18.5 krajcarja, 180 funtov nabranih odpadkov po 57 krajcarjev, 270 funtov plene po 7 krajcarjev in 720 funtov težkega sinterja po 1 krajcar ter pridobi iz njih 1570 centov surovega železa po 3 goldinarje, torej skupna vrednost 4710 goldinarjev.

Stalež delavstva na fužinah izkazuje v tej dobi 16 rudarjev, 10 vsipalcev, 14 izvla-

čilcev volka, 4 pralce rude, 1 prebiralca, 1 plavca, 1 faktorja, 1 upravitelja, 1 nočnega čuvaja in 1 rudarskega sela. Deželno-knežja dajatev je znašala 2 krajcarja na cent surovega železa.

Urbančič okrog Kamnika ni imel lastnih rudnikov. Kupoval je rudo deloma od rudarjev, deloma od kmetov. Le v Savinjski dolini je imel svoje rudnike. Njegov plavž je bil podoben drugim, sicer nekoliko boljši, vendar še daleč ni ustrezal napredku tehnike. Urbančič je videl nujno potrebo, da bi ga po koroškem vzoru predelal v odtočno topilno peč, ki se je razlikovala od plavžne peči na volka s tem, da je ni bilo treba sproti odpirati, da izvlečejo iz nje kepo staljenega železa, marveč je imela napravo, da se po vsakem taljenju predre odprtina v steni, skozi katero je teklo surovo železo v pripravljene lončene posode. To potrebo je čutil tem bolj, ker je spoznal, da je bilo v primitivni peči pridobljeno železo krhko ter da so palice razpadle kot predivo. Kljub veliki porabi oglja (18 vagonov na cent) kakovost ni ustrezala.

Nazorno sliko položaja v obratu daje vizitacijsko poročilo rudarskega svetnika Gussmanna z dne 29. 11. 1796, ki pravi, da koplje Urbančič na Vranskem dober železovec, ki ga stane 34 krajcarjev cent. Nadalje pridobiva na področju šaleške gosposke lep rjavi železovec, ki ga stane 34 krajcarjev ali nekaj več. Pri Brezju je odprl nov odkop v nadi, da pride do dobre rude, našel pa je samo majhne leče. Odsvetovali so mu, naj bi ne kopal dalje, ker stane seženj rova 20 goldinarjev. V dolini je njegov rudar odkril močvirsko rudo, ki bi se dala skupno s štajersko dobro uporabiti. Dovažali pa so tudi že rudo z južnih obronkov Ljubljanskega barja in z Dolenjskega. Gussmannovo poročilo zveni pesimistično, češ »da se v tej deželi dá le malo zboljšati in: skoro nič novega vpeljati, kar bi bilo v zvezi z redom in pazljivostjo, ker se delavstvo sploh ne da disciplinirati«.

2. URBANČIČEVE RUDARSKÉ PRAVICE IN DOLGOVI

V rudarskih knjigah pri Trgovskem sodišču v Ljubljani so bile registrirane za bištriške fužine pod Urbančičem naslednje rudarske pravice:

- 1796, 30. marca Urbanov rov
- 1800, 15. januarja Dionizijev rov
- 1802, 22. januarja Frančiškov rov
- 1802, 29. marca Antonijev rov
- 1807, 26. novembra Tomažijev rov

Kot lastnik teh rudarskih pravic je bil vpisan Dionizij Urbančič. Fužine so v tej dobi obsegale po rudarski fevdni knjigi rudokope, talilnico in predelovalne obrate, vpisane pod II-64-105-152-153 in 210 sestoječe iz plavža, ki je bil predelan iz peči na volka, pražilne peči za rudo, dveh preto-pilnih ognjev in dveh kladiv, ogrevalni ogenj, kladivo za cajnanje z ognjem ter kladivo za izkovanje z ognjem in ogenj za orodje z vsemi pritiklinami. (Berggegenbuch Lit B f. 16.)

Na tej rudarski posesti so bile naslednje intabulacije:

9. avgusta 1779 intabulirana za Žigana kupnina	12.000 gold.
14. septembra 1781 za vdovo Urbančič	4.598 „
29. oktobra 1790 v dobro Marjetki von Klosenau	5.000 „
10. aprila 1795 v dobro Lorencu Schuderbachu	700 „
1. oktobra 1796 baron von Rastern	400 „
11. oktobra 1802 dr. Joh. Burger	10.650 „
31. maja 1803 dr. Joh. Burger	6.000 „
24. avgusta 1803 Jožef Filip	600 „
11. oktobra 1803 pl. Jenkenheim trg.	2.000 „
14. februarja 1804 Joh. Kavčič	1.200 „
31. januarja 1804 baron Rastern	2.000 „
21. oktobra 1811 baron Raubar	351 „
11. februarja 1815 Jožef Sonc	1.000 „
22. januarja 1816 sodni protok. sporazum o neplačanih kapitalnih obrestih	1.375 „

Tričetrt ure hoda od fužin na področju Kriške gosposke je odkril Urbančič premog. Poskusov pa z njim ni napravil, ker ni mogel tja spraviti delavcev. Če pa bi jih nagnal s silo, mu je pretila nevarnost, da mu pustijo železo zgoreti ali povzročijo kako drugo škodo.

Poskusi, da bi s premogom kovali žeblje — pravi Gussmann dalje — so se obnesli in so pri tem izdelali ravno tako dobro blago.

Žebljarna je tedaj obsegala že dve poslopji s 15 ješami ter pri vsaki po tri nakovala. Vsa je bila v polnem obratu. Gussmann ugotavlja, da kovači mnogo praznujejo in da zamudijo tudi mnogo posad. Praznujejo vse praznike, hodijo na sejme, tako da mnogokrat napravijo komaj po tri dnine na teden. Prisvajajo si železo na fužinah in iz njega izdelujejo žeblje, kakor da bi to bilo po njihovi spretnosti prihranjeno železo in jih mora tako podjetnik od njih odkupiti.

Ob zaključku poročila pravi Gussmann, »da je obžalovanja vredno, da tak obrat, ki spravi 25.000 gold. denarja v promet, ki redi 183 družin in daje zaslužka — če računamo skupno oglarje in dobavitelje rud ter vozniške — čez 200 delavcem ter zasluži za izvoženo blago 18.000 goldinarjev tujega denarja, ki pride v deželo, ovirajo kamniški meščani in ga dežela nič ne spoštuje. Zaradi tega mora propadati in lesti v lastno pogubo kljub temu, da je podjetnik priden in dela z vnemo ter mu ne manjka temeljitega znanja in izkušenj.« Končno dodaja, »da bi se dalo marsikaj doseči, če bi bilo mogoče vpeljati tudi v tej deželi kakor v drugih krajih red in disciplino med delavce.« Poročilo nosi datum 29. novembra 1796.

Po dolgem obotavljanju se je Urbančič spričo velikanske porabe oglja nazadnje vendarle odločil, da bo zgradil modernejšo peč za pridobivanje tekočega železa. Za tako investicijo pa ni imel zadosti kapitala. Zato si je moral denar izposoditi. Po zapiskih odvetnika dr. Johanna Burgerja mu je le-ta posodil 16.650 goldinarjev, po 6%. Toda ta svota še ni zadostovala. Moral je iskati še nadaljnja posojila. Po dolgem preišljevanju je sklenil leta 1803 zaprositi državo za posojilo.

3. PROSNJA ZA POSOJILLO NA AVSTRIJSKI DVOR

V vlogi na dvorno komoro je Urbančič pojasnil svoj finančni položaj in izjavil, da je pripravljen zastaviti za posojilo ves svoj fužinski obrat. Pojasnil je, da je 12 let dela investiral v še ne raziskanih dolinah, kopal rove, da bi prišel do izdatnejšega rudokopa, vse to v namenu, da bi se osvobodil samovolje in odvisnosti ter učenjevanja pri dobavah rude. Na podlagi koncesije iz leta 1801 je zgradil nov plavž ter uredil nova pihala na vodni pogon, kar ga je vse stalo 24.000 goldinarjev. S temi investicijami se je finančno izčrpal in prezadolžil, ker je ob prevzemu obrata ostal dolžan glavni del kupnine.

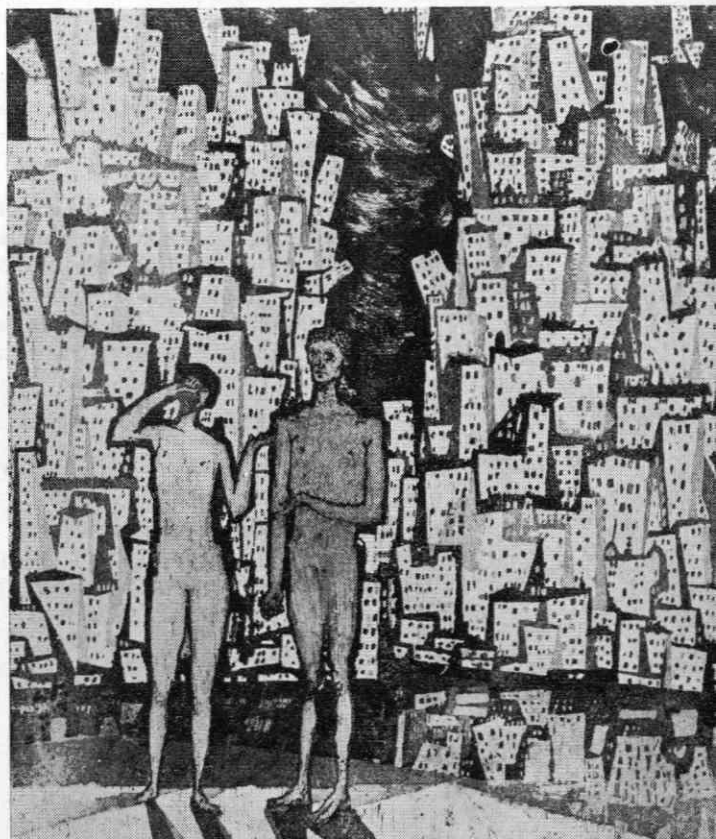
Ravno ko je bil na tem, da spravi prenovljene fužine vnovič v obrat, pa mu je glavni upnik odpovedal posojilo 18.000 goldinarjev, češ da si je kupil posestvo, ki ga mora po pogodbi plačati. Ker pri zasebnikih ne more dobiti denarja, je prišel v največjo zadrego. Z bistriškimi fužinami je povezana usoda 200 ljudi, ki so na njih

delali in jim dovažali rudo in oglje. Obrat ima vodno silo Bistrice, ki nikdar ne usahne in tudi pozimi ne zamrzne. Obsežni gozdovi bi zadostovali za trikratno povečanje obrata. Iz odprtih lastnih rudokopov pa računna, da bo dobil 12 do 15.000 centov najboljše rude.

Urbančič je zaprosil za posojilo 22.000 goldinarjev, oziroma da bi erar prevzel intabuliranih 46.000 gold. dolgov in mu omogočil cenejše obrestovanje. Ob zaključku prošnje navaja, da so zgradbe, zemljišča in fužine pri najneugodnejši cenvitvi še vedno nad 90.000 gold. vredne.

Višje rudarsko sodišče je Urbančičevo prošnjo toplo priporočilo. V utemeljitvi pravi, da se ne bo nihče več zavzemal za tehnični napredek fužinarstva, če propade Urbančič. Na Urbančičev primer vsi napeto gledajo, ker gre za moža, ki je vse žrtvoval za koristi erarja in za napredek podjetja. Dodaja, da uživa Urbančič od vseh podjetnikov v Kropi, v Železnikih in v Kamni gorici največje zaupanje. Urbančič je brez družine in bi sam lahko živel mirneje in brez rizika. Priporočilo se konča z odločnim poudarkom, da bo trpel sam erar največjo škodo, če se mu odreče pomoč.

Nesreča je bila v tem, da je Urbančič prošil državo za pomoč v dobi, ko je bila sama zaradi napoleonskih vojn v največjih finančnih težavah, avstrijske finance pa v splošni deruti. Na dvoru so sicer priznavali, da bi bilo treba Urbančiču pomagati. Končno pa so se izgovorili, da prošnji ni prilo-

Mladen Srbinović, Mesta akvatinta, 1954 (I. mednarodna grafična razstava v Ljubljani poleti 1955)

žena nobena uradna cenitev premoženjskega stanja in da zaradi tega ne morejo staviti cesarju predloga, da bi odobril državno posojilo.

Odklonitev prošnje je bila nameravana od vsega početka, ker bi bila dvorna komora sicer lahko naročila uradno cenitev, preden je negativno odgovorila. Urbančiča je odklonitev posojila silno potrla, ker je izgubil zadnjo nado na možnost, da reši svoje premoženje pred neogibnim konkurzom. Ker se je zavedal, da je njegovo premoženjsko stanje visoko aktivno, je 20. januarja 1804 zaprosil rudarski urad za sodno cenitev. Višje rudarsko sodišče je določilo za cenilce Leopolda Ruarda s Save in Joahima Pavla Jauta, upravitelja Zoisovih železarn v Misljnu, da ob sodelovanju Gussmanna in Križanika ocenita premoženje. Po dvodnevem pregledu so cenilci 20. februarja 1804 ocenili posesti, fužine in zaloge na 82.109 goldinarjev 49 kr.

Ugotovili so, da so po fužinskih knjigah dohodki izkazani z 48.538 gold. 54 kr, stroški pa s 33.041 gold. 54 kr. tako, da znaša čisti donos podjetja 15.496 gold. 55 kr. Če bi se ta donos kapitaliziral, bi znašala vrednost 103.306 gold. 20 kr. Čeravno je bila zmogljivost fužin okrog 6000 centov, so vzeli pri oceni v poštev podan dokaz, da bi fužine lahko v nekaj letih mirnega dela odplačale dolgove. Cenilci so vrednosti posameznih objektov vzeli zelo nizko. Mlin in žago, ki sta bila pri fužinah, so cenili po 1000 gold., konje in krave po 20 gold., vole po 30, prašiče po 6 gold., vse vozove z vprego pa skupno na 100 gold.

1032 centov grodlja, ki so ga našli na zalogi, so vzeli po 1,40 gold. v račun, 144 cen-

tov oglja pa po 20 krajcarjev, 15 centov paličnega železa po 10 gold., 25 centov kovnega železa po 7 gold., 3 sodčke žeblicev in 1100 sežnjev drv pa z 825 gold.

Ob tej priliki so sestavili tudi surovo bilanco železarne na bazi predelave 11.200 centov rude in 120.000 vaganov oglja. Državni arhiv v Ljubljani hrani cel fascikel listin fužinskih bilanc in sodne cenitve premoženja.

Z dvora je prišel marca 1804 odgovor, da uvidijo Urbančičev žalostni položaj ter da bi bilo želeti, da se mu podeli podpora in bi tako mogel vzdržati svoj obrat, vendar glede na finančni položaj zaradi vojnih razmer dvorna komora ni mogla prošnje podpreti.

Fužinar Urbančič je bil s tem prepuščen usodi. Podrobnosti o tem, kako si je zadnjih pet let pred smrtjo pomagal, listine ne navajajo. Leta 1807 je prosil za oprostitev rudarskega davka na sedem let. Kmalu nato je tudi Kranjsko zajela okupacija z vsemi posledicami rekvizicij zalog, vojnih kontribucij, rekrutiranja delavstva za vojaško službo itd. Prošnjo za oprostitev rudarske davščine so priporočili in bi to bilo v sedmih letih pri proizvodnji 1599 centov pomenilo osvoboditev okrog 11.000 centov železa od visokih rudarskih dajatev.

Urbančič ni preživel okupacije. Spomladi leta 1812 je umrl. Na zahtevo zapuščinskih upnikov je bila maja 1812 cenitev vse zapuščine.

4. KALKULACIJA ŽELEZARNE

V ilustracijo takratne kalkulacije železarne navajamo kratek pregled izdatkov in dohodkov, ki utegne zanimati tehnike in ekonomiste, in ki so znašali:

I. Izdatki:

7500 centov rude s Kope, za katero računa za izkop in pridobitev 8 krajcarjev, za dovoz 15 krajcarjev in za praženje 3 krajcarje, skupno 24 krajcarjev . . .	3.000 gold.
2400 centov rude iz Galicije in z Vranskega, izkop, prevoz in praženje po 48 krajcarjev	1.920 „
1300 centov rude iz Šenkovega Turna in Brezja à 30 kr.	650 „
izdatki za odkrivanje in napravljanje rud	1.000 „
Skupno 11.200 centov rude	6.570 gold.
2143 dvojnih dunajskih sežnjev drv 6 čevljev dolgih, izdelava in doprema do splavišča à 2.50 gold. stroški plavljenja po 30 krajcarjev	8.286 gold.
kuhanje oglja po 52 krajcarjev, skupno 3.52 gold.	250 „
Prevoz oglja do fužin po pol krajcarja voz	30 „
gozdna taksa mestu Kamniku letno	
Skupno	8.566 gold.

Prenos . . .	8.566 gold.	
siroški pretapljanja za 3750 centov surovega železa, popravila peči, zaslužek 10 delavcev pri plavžu po 11 goldinarjev mesečno	1.320	„
1 mojster plavec letno	400	„
odškodnina za kamnolom	3	„
voznina za 900 centov rude od Zaloga do plavža	180	„
180 centov in 50 funtov kremenca kot dodatek taljenja	3	7 kr.
374 centov apnenca po 1 krajcar kot primes za plavž	6	14 „
deželnoknežji davek za rudarjenje od centra 2 krajcarja	125	„
vzdrževanje plavža in naprav	125	„
Skupno . . .	2.162 gold.	21 kr.
Predelava 3000 centov surovega železa v palično železo za cent po 24 krajcarjev in nagrada mojstru	1.200	gold.
150 funtov pribora po 10 krajcarjev	45	„
mezde kladivarjev	150	„
predujmi, likofi, predpustni priboljški	121	„
davek za kladivo po 2 krajcarja	100	„
Skupno . . .	1.616	gold.
Predelava 978 centov cagljev s 5% kalom, torej izdelava 938 centov in 60 funtov kovnega železa à 18 krajcarjev skupno z mezdami za izkovanje	281	gold. 35 kr.
priboljški kovačem	34	„
obrabla kladiv in orodja letno	155	„
15 centov železa za potrebe kovačije	210	„
nabava in vzdrževanje rekvizitov	240	„
Skupno . . .	920	gold. 35 kr.
Račun žebjarne, mezda cajnarja za 1997 centov	484	gold. 15 kr.
2996 vaganov oglja à 5 krajcarjev	249	„ 40 „
po odbitku 60 centov kala ostalih 1937 centov ter 9 funtov kovnega železa, predelanega v žeblje, 936 sodčkov à 2 goldinarja 42 krajcarjev	2.527	„ 12 „
oglje za kovanje žebljev 13.104 vagone à 5 krajcarjev	1.092	„
popravila orodja in nakoval	393	„ 20 „
Skupno . . .	4.746	gold. 27 kr.
K temu je prišteti letne dajatve in to deželnosodni gosposki Križ — pristojbina za grb letno	2	gold. 17 kr.
mestu Kamniku zakupnina za zemljišče žebjarne le mest. gradbenemu uradu za žebjarstvo letno	7	„ 12 „
		51 „
Skupno . . .	10	gold. 20 kr.
Vzdrževanje lastnika fužin oz. ravnatelja in služinčadi	2.250	gold.
plače uradnikom in stroški urada	1.500	„
obratni kapital 15.000 gold. s 6% obrestmi	900	„
vzdrževanje potov, mostov, zgradb in vodnih naprav	3.000	„
letna izguba pri delavcih	300	„
stroški zaradi elementarnih poškodb	500	„
Celotni produkcijski stroški znašajo torej	33.041	gold. 59 kr.
II. Dohodki:		
938 centov kovnega železa, prodanega kovačijam à 13 goldinarjev	12.194	gold.
936 sodčkov žebljev à 36 goldinarjev	35.568	„
dohodki žage in mlina v zakupu in mitnica	375	„
čisti donos zemljišč, ki spadajo k obratu	401	„ 54 kr.
Potemtakem je znašal bruto donos	48.538	gold. 54 kr.

Na podlagi realne kalkulacije je bil ugotovljen letni čisti donos 15.496 gold. 55 krajcarjev. Cenilci so na podlagi tega donosa določili skupno vrednost železarne z vsemi pripadajočimi nepremičninami na 103.306 goldinarjev 20 krajcarjev. To posest so bremenili vknjiženi dolgovi v skupnem znesku 48.748 gold. 30 kraje.

Cenitve so torej pokazale, da bi bil obrat mogel v dobrih letih odplačati pretežni del svojih dolgov v kratkem času pet do šest let. Zato so upniki imeli interes, da se obratovanje fužin nadaljuje tudi po lastnikovi smrti.

Arhiv fideikomisa Codellijevega veleposestva hrani mnogo spisov, iz katerih se vidi, kako je tekel dnevni obrat na fužinah, kakšne so bile cene živil za preskrbo delavstva, postranski dohodki mlina in žage ter izvršenih dobav. Tako so plačevali pšenico leta 1820 po 1.21 gold. do 1.40 gold. mernik, rž à 1.6 gold., kašo po 1 gold., ajdo po 4 krajcarjev. Večino živil so dobivali s posestva grofa Thurna in so jih deloma odplačevali s storitvami, deloma pa z dobavami železa in žebeljev. Ohranjeni so tudi zanimivi spisi o delovnih razmerah pri fužinah in upornosti delavstva.

Po moževi smrti je prevzela vodstvo obrata njegova vdova. Kmalu pa je videla, da v dobi okupacije ne bo mogla vzdržati obratovanja plavža in ga je zato ustavila. Omejila se je raje na izdelavo žebeljev. Medtem ko je Žigan poprej imel svojega glavnega odjemalca Michelangela Zoisa, je stal Urbančič v poslovni zvezi z železninarjem Leopoldom Frörenteichom v Ljubljani.

Iz dobe po okupaciji ohranjena listina priča, da je sklenila vdova Urbančičeva s trgovcem Frörenteichom 1. avgusta 1816 pogodbo, po kateri se obvezuje Frörenteich, da ne bo pustil počivati fužin ob Kamniški Bistrici na škodo Urbančičevih upnikov in eraričnih pristojbin, marveč bo preskrbel od časa do časa surovo železo, da bi ga na bistriških fužinah presnali, izkovali in nato predelali v naročene vrste žebeljev. Pogodba pravi, da se bo odškodnina od časa do časa določala po tržišnih cenah. Urbančičeva pa se je zavezala, da dobavi ves izdelek Frörenteichovi trgovini v Ljubljani. Za pretapljanje je bil pogodbeno dogovorjen in priznan 20 % kalo, za izdelavo žebeljev pa 36 %.

5. STEČAJ IN PRODAJA FUŽIN

Tudi ta pogodba ni mogla odvrniti fužine od usode, ki je kot zlovešča senca že 10 let lebdela nad obratom. Komaj leto dni

po tej pogodbi je bil 1. oktobra 1817 proglašen nad premoženjem Franca in Ane Urbančičeve stečaj. Fužine so bile v zadnjem času izgubile svoj prvotni značaj proizvodnega obrata za surovo železo ter se omejile na predelovalno industrijo, ki je delala proti plačilu na tuj račun.

Verjetno je, da bi bilo v mirnejših časih mogoče vzdržati. Toda način preskrbe z rudo in negotovost dovoza in nestalnost odkupnih cen niso mogli dati trdne podlage za železarsko industrijo v tem kraju. Poleg tega je bil Urbančič od vsega početka kot podjetnik kapitalno šibek ter se je moral za preureditev fužin zadolžiti, lastni kapital pa je potrošil že poprej brez koristi ob iskranju rud in otvarjanju rudnikov. Tako ga je tik pred ciljem, ko je potreboval le še posojilo za obratni kapital, zadela nesreča, da mu je odpovedal eden od najmočnejših upnikov in ga s tem vrgel v propad. Hiba v Urbančičevem podjetništvu je v tem, da ni močneje povezal svojih upnikov za uspeh in usodo obrata, da je vzel ves riziko na svoja šibka ramena in se ni znal zavarovati proti nepričakovani odpovedi investicijskih posojil.

Fužine so v zadnji fazi svojega obstoja prišle v roke nemških poplemljenih trgovcev. V konkurzu je 26. nov. 1828 kupil bivši ljubljanski železninar, tedaj že graščak in baron Anton Codelli pl. Fahrenfeld vse nepremičnine za 20.000 gold. V njegovi režiji je obratovala v glavnem le žebeljarna. V njej so skovali 270 sodčkov žebeljev v vrednosti 6017 gold. Od tega so 247 sodčkov po 1000 komadov poslali v Ljubljano trgovcu Frörenteichu, ki je še naprej odkupoval celotno produkcijo.

Leta 1832 je z izročilno pogodbo predal 16. oktobra baron Codelli fužine svojemu sinu Antonu, ki jih je že 1. julija 1833 prodal vitezu Edmundu pl. Andrioliju. V predajni pogodbi Codellijemu sinu še omenjajo železne rudnike na Brezjah, na Kopi, pri Šenkovem Turnu, v motniški dolini ter v Galiciji in pravice oglarjenja v bistriških gozdovih, plavž z vsemi pritklinami, tri ognjišča za pretapljanje, pražilno peč, dve žebeljarni s 14 ješami ter stanovanjskimi poslopji za fužinarje in skladišči.

Položaj bistriških fužin se je odločilno izpremenil z gradbo južne železnice med Celjem in Ljubljano. Za to zvezo je bilo izdelanih več variant, med njimi ena preko Gornjega grada, druga preko Motnika, tretja po Tuhinjski dolini. Toda odločili so se za gradbo železniške proge po doljni Sa-

vinjski in Savski dolini, ki je bila sicer mnogo dražja in težavnejša, vendar važnejša zaradi zveze s Hrvaško preko Zidanega mosta in otvoritve zasavskih premogovnikov.

V tej zvezi je ostal Kamnik ob strani in železarska industrija brez železnice ni mogla uspevati in se prilagoditi množični proizvodnji. Ko je bila septembra 1849 odprta železniška proga Celje-Ljubljana in so gospodarske reforme marčne revolucije 1848 pričele spreminjati osnove gospodarstva, tudi bistriška železarna ni mogla več uspevati. Zadnji posestnik fužin vitez Andrioli je kupoval surovo železo in se ukvarjal neko dobo z izdelavo žeblicev, nato pa je s kupo-

prodajno pogodbo z dne 12. julija, 15. julija in 13. avgusta 1853 prodal vso napravo vojaškemu erarju. Stari dvorec Katzenberg so porušili in na njegovem mestu postavili upravno poslopje smodnišnice, na kraju nekdanjih fužin pa so zgradili naprave, obrate in skladišča tovarne smodnika, ki je lansko leto praznovala stoletnico obstoja.

Slovesna proslava je bila julija 1952

VIRI IN LITERATURA

DAS, Fasc. fideikomis P. Codelli. — Berggegenbuch Lit. B f. 16. — Vertrags und Urkundenbuch I. in II. 585 f. III. 240, IV. 469—477. — Testamenta de Anno 1641—1782 Lit. S. — Rudarske knjige pri trgovskem registru v Ljubljani. — Dr. Ludvik Beck, Die Geschichte des Eisens, knj. III., str. 125. — Alfons Müllner, Die Geschichte des Eisens in Krain, str. 502 sl. — B. Haquet, Oryctographia carniolica. — Valvasor, Die Ehre, 1689.

NAVRATILOV ZAPIS IZ LETA 1849

JOZE DULAR

Spomladi 1949 mi je pokojni Engelbert Gangl izročil za novo snujoči se Belokranjski muzej v Metliki droben, porumenel, 18 listov obsegajoči sešitek (20 × 16 cm) Navratilovega Zapisa iz leta 1849. Tako je znova menjal lastnika droben zvezčič, ki ga je Gangl prejel od svojega očeta Leopolda (u. 1909), kateremu ga je zopet podaril njegov prijatelj Anton Navratil, Janezov brat.

Zapis, ki ga je začel in nehal spisovati štiriindvajsetletni Janez Navratil, je dokaj skromen prikaz metliške zgodovine v razdobju 440 let, ki ga je zajel bodisi iz Valvasorja, bodisi iz takratnega nemškega in slovenskega časopisja, ustrežnega izročila in lastnih doživetij.

Drobna, razločna, nekoliko pentljasta pisava kaže natančnega, preudarnega človeka, slog pa mu je prijetno tekoč, sem in tja rahlo pobarvan z lokalizmi in hrvatizmi, kot: iše (še), valje (takoj), jim obeča, gunj (odeja, plahta), dobro dolgo, his (lesen vinski hram), hititi (vreči), pametiti (pomniti, vina nihče tako dobrega ne pámeti), klasúneč (koruzni strok), koplénik (mernik), lámati (drevesa so se lamale), dokonček (sklep), prereneči (pregnati), Francozi prerenejo kralja), nakleniti (pridružiti; naklene se jim veliko število Dunajčanov) in podobno. Na nekaterih listih je v kasnejših letih, ko mu je rokopis znova prišel pod roke, tu in tam kaj pripisal, tako datum smrti pri svojem očetu in materi, pri bratu Francu in pri podatkih o samem sebi.

Navratilov praded, bivši častnik, je bil — kot omenja Janez v Zapisu — Pražan; vnuk tega častnika pa se je na Kranjskem oženil z Belokranjico, živel v Metliki, h. št. 52, kjer je imel z ženo sedmero otrok, štiri sinove in tri hčere. Od teh so trije mladi umrli, tako da so staršem ostali le trije sinovi in hči Ana. Brata

Janez in Anton sta študirala, medtem ko je Alojzij ostal na domu.

Najpomembnejši med Navratili je vsekakor Janez (r. 5. marca 1825, u. 28. novembra 1896 na Dunaju), ki je po dovršeni gimnaziji v Novem mestu in modroslovju v Ljubljani, 21 let star dobil službo pri takratni dohodninski okrajni oblasti in prišel naslednje leto kot uradnik k deželnemu sodišču. L. 1851 je bil oficial pri vrhovnem sodišču na Dunaju in obenem tolmač za slovenski in srbohrvatski jezik ter je tam napredoval do načelnika pomožnih uradov (SBL I. 193 sl.).

Janez je prišel na Dunaj kot narodno zaveden Slovenec, saj je bil v Ljubljani že takoj spočetka dopisnik Novic, nadalje član Slovenskega društva, član narodne straže in je julija 1848 pričel izdajati prvi slovenski mladinski časopis Vedež, ki je izhajal do konca 1850. K sodelovanju je pridobil nad 30 pesnikov in pisateljev, vendar je skoraj večino prispevkov napisal urednik sam. Ilirsko navdušenje takratne dobe je zavalovalo tudi v njegov list, ki je objavil nekaj kratkih spisov z »nekoliko ilirskimi oblikami«, vendar je urednik kaj kmalu našel pravo pot, s katere pozneje ni več skrenil. Imel je oster posluh in Trdina je v svojih Spominih upravičeno zapisal, da se je čudil lepoti Navratilove slovenščine. »Samo to se mi je zdelo nekoliko sitno.« — piše Trdina — »da je, pogovarjaje se, pazil bolj na besede kakor na smisel: držé v rokah papir in svinec, je zapisoval vsako novo, njemu še neznano formo ali frazo in povpraševal je vsak hip: Kako ste to rekli? Povejte jo še enkrat. Hentaj, ta je pa dobra! itd.« (J. Trdina, Zbrano delo 1948, II., str. 123). Navratil, ki mu je slovenščina »stekla gladko in sladko, da se ga človek ni naveličal poslušati« (J. Trdina, LZ 1905, str. 721) je bil